
Освіта на Луганщині №1 (34)/2011

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВА ДУМКА

Ірина Цимбал. Підсумки роботи закладів освіти Луганської області в 2010 році та перспективи розвитку освіти в 2011 році.....	4
Наталія Гайкалова. Правове регулювання європейського освітнього простору.....	12
Олена Дятлова. Основні характеристики засвоєння історичних знань.....	16
М.А. Семенов. Внутрішня нормативно-правова база університету в умовах інтеграції української системи вищої освіти в загальноєвропейську.....	21
Олександр Проказа. Проблема трансформації навчання у раціонально-емоційне навчальне пізнання.....	27
Олена Яскевіч. Становлення компетентнісного підходу в теорії і практиці педагогіки.....	31
Кіра Стецюк. Культура як чинник регулювання взаємин природи і суспільства.....	35
Наталія Завацька, Вадим Завацький. Професійна орієнтація і професійна підготовка та їх вплив на розвиток комунікативної компетентності майбутніх лікарів.....	40
Марина Шопіна. Розвиток різних видів мислення в дітей 5-ти — 9-ти років.....	45
Оксана Мілова. Риси постмодернізму у філософсько-педагогічному забезпеченні сучасної освітньої політики України.....	51
Наталія Грабовенко. Психологічна служба у вищому навчальному закладі: перспективи розвитку.....	56
Олена Трегубенко. Аналіз теоретико-методологічних засад розвитку природничого краєзнавства як елементу навчально-виховного процесу вітчизняної школи в 1930—1958 роки.....	61
Є.Р. Чернишова. Про необхідність запровадження у вищі навчальні заклади післядипломної педагогічної освіти України кафедр гендерних студій.....	66
Марина Дергачова. Впровадження принципів катарсичної педагогіки у навчально-виховний процес вивчення іноземної мови.....	70

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ

Олена Чепурченко. Формування професіоналізму шкільних бібліотекарів у системі післядипломної педагогічної освіти: проблеми та шляхи їх вирішення.....	75
Дмитро Мацько. Методика аналізу сформованості гуманістичних цінностей майбутніх учителів англійської мови та літератури.....	80
Юлія Баранова, Валерія Тупченко. Професійні якості викладача вищої школи в структурі його професійної діяльності.....	86
Галина Сорокіна. Впровадження педагогічної системи формування професійної готовності фахівців галузі туризму до екологічного виховання учнів у практику університетської освіти.....	92
Тамара Поясок. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх керівників у вищих навчальних закладах.....	98
Олег Ставицький. Формування особистості фахівця в умовах навчально-виховного процесу у контексті професійного виховання.....	104
Олег Левченко. Наукова думка щодо місця фасилітації в класифікації змісту компонентів професійних компетенцій викладача (вчителя) психології.....	108
Михайло Бірюков. Використання кольорових асоціацій для формування художнього смаку у студентів мистецьких спеціальностей у процесі професійної підготовки.....	117
Валентина Мірошніченко. Педагогічне керівництво процесом патріотичного самовиховання майбутніх офіцерів-прикордонників.....	123
Вадим Лунячек. Особливості процесу підготовки магістрів державного управління до забезпечення якості освіти.....	128

М.Е. Морозова. Окремі проблеми професійного саморозвитку науково-педагогічних працівників у післядипломній педагогічній освіті.....	134

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Юрій Стецюк. Оцінювання навчальних досягнень учнів 4, 9, 10-х класів з української мови (підсумки моніторингового дослідження).....	139
Валентина Стрілець. Використання техніко-дидактичного потенціалу інформаційних технологій у навчанні англійської мови за проектною методикою.....	151
Олена Янко. Оцінка управління якістю роботи дошкільного навчального закладу.....	156
Мізерна Т.П. Управління якістю підготовки з іноземної мови учнів загальноосвітньої школи	161

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

Лариса Кислян. Проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з особливими потребами.....	167

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Вероніка Андрєєнкова. Система профілактики делінквентної поведінки учнів на уроках правознавчих курсів та в позакласній роботі засобами сучасних освітніх технологій.....	172
Світлана Будзей. Формування моральних якостей учнів початкових класів засобами навчальної літератури.....	177
Олена Тараріна. Місце особистісної толерантності в структурі демократичної культури особистості.....	184
Лариса Михайлова. Наукові підходи до оцінювання сформованості в підлітків естетичних ціннісних орієнтацій.....	190
Ігор Степанов. Фізичний розвиток і здоровий спосіб життя як напрям педагогічної методики бойскаутингу.....	197

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

М. А. Алышов. Психологический аспект усвоения понятий подготовительного курса геометрии (I–VI классы).....	202

ЛЕКТОРІЇ

Олександр Левченко. Художня культура: уможляд у фарбах цілющої сили краси творіння дивовижної духовної височини.....	206
Олександр Літвінов. Особливості полікультурної освіти в державних школах США.....	214
Микола Бернацький. Політичне становище гетьманщини наприкінці xvii – xviii ст. і ліквідація української автономії.....	220
Надія Котельнікова. Особливості системи післядипломної педагогічної освіти кнр.....	226

ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГІВ

Тетяна Петрова. Професійні ризики захворюваності вчителів (продовження).....	232

РЕЦЕНЗІЇ

Борис Нагорний. Пошук відповідей на виклик часу.....	238

Головна редакція

СОРОЧАН ТАМАРА МИХАЙЛІВНА

головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, заслужений працівник освіти України

АДАМЕНКО ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

доктор педагогічних наук, професор кафедри економічної інформатики, декан факультету довузівської підготовки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

АНДРЮЩУК АНАТОЛІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

кандидат технічних наук, доцент, директор департаменту науково-методичної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала

ДЬЯЧЕНКО БОРИС АНДРІЙОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ІВАНОВ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ТРЕТЬЯЧЕНКО ВІКТОРІЯ ВІТАЛІВНА

доктор психологічних наук, професор, завідувача кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала

КУРИЛО ВІТАЛІЙ СЕМЕНОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, президент Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, народний депутат України

ОЛІЙНИК ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, ректор Університету менеджменту освіти Академії педагогічних наук України

САВЧЕНКО СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИМБАЛ ІРИНА ІВАНІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник Управління освіти і науки Луганської обласної державної адміністрації

Редакційна колегія з педагогічних наук**БАРАНОВА СВІТЛАНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ВАХОВСЬКИЙ ЛЕОНІД ЦЕЗАРОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, декан історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ГАВРИШ НАТАЛЯ ВАСИЛІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗЯЗЮН ІВАН АНДРІЙОВИЧ

доктор філософських наук, професор, дійсний член АПН України, директор Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України

РОТЕРС ТЕТЯНА ТИХОНІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедри теорії та методики фізичного виховання Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

РУДІНА ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ХАРЧЕНКО СЕРГІЙ ЯКОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ХРИКОВ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, директор Інституту післядипломної освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ШЕВЧЕНКО ГАЛИНА ПАВЛІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедрою педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала, член-кореспондент АПН України

Редакційна колегія з філологічних наук**ГАЛИЧ ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ**

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Луганського національного університету імені

Тараса Шевченка

ГОРОШКІНА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

НІКІТИНА АЛЛА ВАСИЛІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

СИНЕЛЬНИКОВА ЛАРА МИКОЛАЇВНА

доктор філологічних наук, професор, завідувача кафедрою російського мовознавства та комунікативних технологій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ФЕСЕНКО ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала

Редакційна колегія з історичних наук**БУРЬЯН МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ**

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ДАНИЛЬЄВ АНАТОЛІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

кандидат історичних наук, доцент, проректор з навчальної роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

КОРОЛЬОВ БОРИС ІВАНОВИЧ

доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛИТВИНЕНКО ВІТАЛІЙ ФЕДОСІЙОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала

МИХАЙЛЮК ВІТАЛІЙ ПАВЛОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала

МИХАЛЬСЬКИЙ ІГОР СЕРГІЙОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології та правознавства Луганського національного університе-

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГЕТЬМАНЩИНИ НАПРИКІНЦІ XVII – XVIII ст. І ЛІКВІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОНОМІЇ

Микола Бернацький

У статті розглядається політичне становище Гетьманщини наприкінці XVII–XVIII століть, аналізується політика царату по відношенню до України з метою ліквідації Гетьманщини.

Ключеві слова: Гетьманщина, політика, Російська імперія.

В статье рассматривается политическое положение Гетманщины в конце XVII–XVIII веков. Анализируется политика царизма по отношению к Украине с целью ликвидации Гетманщины.

Ключевые слова: Гетманщина, политика, Российская империя.

The article is devoted to political situation of Getmanschina in the end of XVII–XVIII century. The author is analyzed the policy of Russian Empire in Ukraine, aimed at eliminating of Getmanschina.

Key words: Getmanschina, politics, Russian Empire

Кожна держава у своїй історії має періоди які визначали шляхи її подальшого розвитку. Однак, прагнення народу мати свою державу не завжди могли бути реалізовані в силу несприятливих зовнішніх і внутрішніх політичних умов.

Наприкінці XVII століття політичне становище Гетьманщини були несприятливим для її розвитку. Довготривала боротьба за владу на українських землях з кінця 50-х років XVII ст., що ввійшла в історію під назвою «Руїна» призвела до політичного й економічного занепаду Лівобережної та Правобережної України. Негативно ці події позначилися також і на культурному розвитку. Гетьманська влада послаблювалася безперервними внутрішніми сутичками між козацькою старшиною, втручанням в українські справи іноземних держав, соціальним напруженням між козаками і старшиною.

Історія Гетьманщини привертала й привертає увагу дослідників. Так, перші ґрунтовні дослідження з'являються у XIX столітті. Серед них слід відзначити праці М. Костомарова, В. Антоновича. Ці автори досліджень на основі історичних джерел розробили нові підходи до оцінки політичних подій, що відбувались на Гетьманщині. Важливий внесок в історію української державності зробили М. Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко, Д. Яворницький, що на початку XX століття в умовах піднесення національного

руху приділяли значну увагу політичній історії Гетьманщини. Радянські дослідники, як правило, розглядали період Гетьманщини під кутом зору класової боротьби. Сучасні українські історики В.А. Смолій, В.П. Шевчук, В.С. Степанков, І.Т. Чухліб спираючись на значне коло джерел, розкривають маловідомі сторінки історії української державності, в тому числі і Гетьманщини. Важливим у їх дослідженнях є нові підходи в оцінці історичних подій цього періоду, а також аналіз і узагальнення діяльності українських гетьманів. Все це робить досліджуваний період актуальним у його подальшому вивченні.

Після провалу Кримського походу гетьмана І.Самойловича звинуватили за доносами у зраді і заслали до Тобольська. На козацькій раді 25 липня 1687 р. (на р. Коломак) гетьманом обрали Івана Степановича Мазепу (1687–1708). Була підписана нова угода з Москвою — Коломацькі статті, в основі яких лежали попередні Глухівські. Козацьке військо становило 30 тисяч. Гетьман не мав права без дозволу царя звільняти з посади старшину, а старшина скидати гетьмана. Гетьману заборонялося підтримувати дипломатичні відносини з іноземними державами. У Батурині розміщувався полк стрільців. Ці статті значно, як і попередні, обмежували автономні права Гетьманщини. Царат брав під контроль діяльність гетьмана і його уряду[1, 54].

Іван Мазепа походив з української право-славної шляхти Білоцерківського повіту на Київщині. Здобув освіту в Києво-Могилянській академії, Єзуїтській колегії у Варшаві. Знав кілька мов, тривалий час жив у різних країнах Західної Європи. Добре знав літературу, мистецтво, військову справу.

Своїм політичним та дипломатичним хистом і культурою І. Мазепа швидко підніс авторитет гетьманської влади. У соціальній політиці він спирався на козацьку старшину, намагаючись посилити свою владу гетьман зміцнював становище старшини, дарував їй землі, маєтки. Дбав він і про розвиток промисловості. Надавав пільги організаторам промислових підприємств, особливо порохових, рудних, паперових мануфактур. Піклувався про розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Однак, по відношенню до селянства політика його була зовсім іншою. У цей час посилюється закріпачення селянства. Так, у 1701. була введена панщина для селян у розмірі двох днів на тиждень. Більше, ніж будь-хто з гетьманів, намагався захистити інтереси народних мас, обмежити визиск нижчих верств населення.

І. Мазепа виявив себе великим покровителем української церкви і меценатом національної освіти. На його кошти збудовано ряд великих церков і монастирів у Києві, Чернігові, Переяславі, будинок Могилянської академії, школи, бурси, лікарні тощо. Гетьману Мазепі присвячено поеми, драми, його порівнюють з Володимиром Великим, просвітителем Русі-України.

На першому етапі своєї політичної діяльності І. Мазепа був прихильником союзу з Москвою. Він активно допомагав Петрові I в Азовській війні проти турків і татар у 1695–1696 рр., був радником царя у польських питаннях. За 12 років гетьманування Мазепа відбув одинадцять походів.

На тлі зовнішніх воєн на Україні зростало економічне та соціальне напруження. Багато військових походів пролягало українськими землями, що руйнувало їх, гинули люди, а головне — Україна втрачала незалежність і втягувалась у політику Московської держави. Все це викликало невдоволення гетьманською політикою, люди називали Мазепу «вітчимом» України, проти нього виступила опозиція, очолювана Петром Іваненком (Петриком).

Канцелярист Військової Канцелярії Петро Іваненко подався на Запорожжя і повів агітацію проти Москви і гетьмана Мазепи. У 1692 р. при підтримці татар він організував повстання. Однак

успіху воно не мало, опозиція була розгромлена. Після невдачі П. Іваненка Січ розірвала відносини з татарами і почала співпрацювати з гетьманським військом [2, 135].

Серйозну увагу Мазепа звертав на Правобережжя. Він не втрачав надії об'єднати під своєю булавою ті землі, де сам починав політичну діяльність під проводом П.Дорошенка.

У 1702 р. на Правобережжі вибухнуло антипольське повстання під проводом полковника Семена Палія. Повстанці зайняли Білу Церкву, Бердичів, Немирів, рух перекинувся на Волинь і доходив до Галичини. Неспроможні придушити повстання, поляки попросили допомоги в російського царя Петра. Це дало змогу І.Мазепі перейти Дніпро і зайняти Правобережжя (1704 р.). Україна знову об'єдналася під владою одного гетьмана. І. Мазепа усунув С.Палія від влади, запроваджував на Правобережжі той самий суспільно-політичний лад, який був на Гетьманщині.

Семен Палій не хотів зректися свого провідного становища, організував нове військо, готував повстання. Через це за доносами на нього і за наказом Петра I він був заарештований і висланий до Сибіру.

У 1707 р. російський цар наказав віддати Правобережжя Польщі. Мазепа не послухався.

Це був час активного нищення російським царатом автономії України. Петро I виношував різні плани щодо України: зробити окреме князівство, ліквідувати козацьке військо, запровадити рекрутчину тощо. У 1705 р. на порушення козацьких вольностей два полки були перейменовані у драгунські і відправлені до Пруссії. Козацькі полки брали участь в боях у Прибалтиці, Польщі, Саксонії. Цивільне українське населення мало утримувати московські війська та працювати на спорудженні воєнних укріплень. Ширились чутки, що російський цар хоче повністю усунути українську адміністрацію, завести губернаторства чи воєводства.

Ці обставини викликали в українського населення почуття страху, невпевненості і невдоволення. Гострішали протимосковські настрої. Старшина тиснула на гетьмана, щоб він подумав про майбутнє України. Сам І. Мазепа почав розуміти згубність відносин України з Московією, сумнівався у їх подальшій доцільності.

Іван Мазепа шукав іншого політичного шляху. Він налагодив відносини з польським королем Станіславом Лейденським, але не хотів входити у союз з Польщею, оскільки вона була безсила і розби-

та. Через посередництво С.Лещинського І.Мазепа мав намір вступити в союз із шведським королем Карлом XII. Все це робив він таємно, але вміло. Російський цар, не мав ніяких підозр, хоч час від часу до Москви приходили доноси на Мазепу. Так, за донос на гетьмана заплатили життям генеральний суддя Кочубей і полковник Іскра [3, 217].

Хоча російський цар довіряв І.Мазепі, гетьман не міг почувати себе спокійно. Невеликому гуртові людей із старшини він відкрив свої плани про розрив відносин з Москвою і про початок переговорів зі шведським королем. На переговорах з Карлом XII І.Мазепа висунув головну ідею — незалежність Української держави з довічною владою гетьмана, її територію мали становити всі відвойовані в Росії землі, які належали українському народові в давні часи. Йшлося і про те, що шведський король не мав права користуватись ні титулом, ні гербом Української держави.

Коли восени 1708 р. шведські війська прийшли на Україну, І.Мазепа приєднався до Карла XII тільки з кілька тисячним загоном. Головні козацькі сили перебували тоді в Московії та Білорусії, допомагаючи Петрові в боротьбі проти шведів. Частина населення не була заздальгідь підготовлена до виступу, залишалась пасивною, а то й без опору переходила на бік Москви. На допомогу Мазепі прийшли запорожці під проводом кошового Костя Гордієнка.

Петро I проголосив І.Мазепу зрадником, наказав православному духовництву проклинати його як єретика, всякими способами ганьбив його ім'я. Було зруйновано гетьманську столицю Батурин, де з винятковою жорстокістю замордували усіх жителів. Почалися слідства і страшне покарання усіх, кого підозрювали в прихильності до гетьмана. Старшині, що залишалася на боці Москви, цар наказав обрати гетьманом Івана Скоропадського (1708—1722).

8 липня 1709 р. відбулася Полтавська битва, де було розбито війська Карла XII. Шведами мусили відступити на південь, у Молдавію, що перебувала тоді під владою Туреччини. Близько 50 чоловік козацької старшини, 500 козаків Гетьманщини і понад 4 тис. запорожців супроводжували І. Мазепу до Бендер. «Мазепинці» були першими українськими емігрантами.

Полтавська катастрофа глибоко вразила І. Мазепу. Менш як через два місяці, 22 серпня 1709 р., гетьман помер з відчаю. Спочатку його поховали в Яссах, а згодом останки перенесли до монастиря в Галаці.

Іван Мазепа — один із видатних діячів України, людина вишуканих адміністративних та дипломатичних здібностей. Він прагнув створити з України незалежну державу західноєвропейського типу, з абсолютною владою гетьмана чи князя, прагнув піднести Україну на високий культурний рівень. І хоч не вдалось реалізувати ці плани, ім'я гетьмана І.Мазепи залишалось для дальших поколінь символом боротьби за незалежність України.

Однак, не загинула справа І.Мазепи. Генеральний обозний Іван Ломиковський, генеральний бунчужний Федір Миревич, генеральний осавул Григорій Герцик, прилуцький полковник Дмитро Горленко і, нарешті, найактивніший з-поміж них — генеральний писар Пилип Орлик у момент жахливої катастрофи не зрадили Мазепу, не зневірилися в його справі. Над могилою гетьмана народилося мазепинство, що в устах ворогів стало лайкою і звинуваченням, а в розумінні українських патріотів залишилось прапором і програмою національної державності.

Після смерті Івана Мазепи продовжувачем його справи став Пилип Орлик. У 1710 р. його обрано гетьманом в еміграції. Він походив з польсько-чеського роду, однак, був самовідданим українським патріотом, гаряче служив українській державній ідеї. П. Орлик розробив проект української конституції, вихідним положенням якої була незалежність України на обох берегах Дніпра. Гетьманська влада мала бути обмежена постійною участю в управлінні генеральної старшини і Генеральною радою. Тричі на рік мав збиратися сейм у складі полкової і сотенної старшини, послів та представників Запорозького війська. Конституція П. Орлика передбачала цілу низку реформ щодо верховної та виконавчої влади, суспільного устрою, прав і обов'язків козацької, міщанської та селянської громадськості. Вся конституція була проіннята широким демократизмом і яскраво вирізнялася на тлі суспільно-політичних умов тогочасної Східної Європи [4, 181-182].

Конституція 1710 р. не була втілена в життя, але має важливе значення як показник того, в якому напрямі повинні йти державні реформи, вона стала етапом розвитку української політичної думки.

П. Орлик розробив широкий план походу за визволення України, уклавши союз із Швецією, Кримом, Туреччиною. Навесні 1711 р. з 16-тисячною армією і татарським допоміжним кор-

пусом він рушив на Україну. На Правобережжі його з прихильністю зустрічало населення, під його булаву переходили правобережні полки. Розбивши під Лисянкою армію лівобережного гетьмана І. Скоропадського, П. Орлик підійшов до Білої Церкви і наближався до Києва. Але його зрадили татарські союзники. Це змусило П. Орлика відступити. Морально і стратегічно його справа була програна. Та це не зневірило завзятого мазепинця. Живучи впродовж десятиліть в еміграції (Швеції, Німеччині, Туреччині, Греції), він використовував будь-яку нагоду, щоб знайти нових союзників проти Росії, зацікавити їх українською справою. Він багато робив для інформування європейських держав про життя на Україні [5, 386–387].

Пилип Орлик помер в еміграції (1742 р.). І хоч 30-річна діяльність гетьмана не мала практичних наслідків, важливо те, що він створив традицію мазепинців-емігрантів, яких називали в Європі апостолами Української незалежної держави.

Після перемоги під Полтавою російський цар Петро І поведився на Гетьманщині як у завойованій країні. Маєтності козацьких старшин, які пішли з Мазепою, роздавали московським вельможам і тій українській старшині, що була вірна царю. Сім'ї мазепинців висилали в Росію. Розпалювали конфлікти між старшиною та гетьманом, старшиною і селянством, а потім це використовували як привід для втручання російської адміністрації в українські справи.

У зарубіжних джерелах та на картах Північно-Східну Русь здебільшого називали Московщиною чи Московським царством. Петро І закріпив і поширив в офіційному вживанні назву «Росія». Після битви під Полтавою міністр Меншиков видав наказ московським послам у різних країнах, щоб за кордоном Московське царство називали Російським. Коли Петро І закінчив Північну війну і в 1721 р. прийняв титул імператора за Росією було встановлено офіційну назву — Російська імперія. Тоді Гетьманщину почали називати Малоросією, а згодом (1796 р.) на цих землях було створено Малоросійську губернію. Після поділів Польщі, коли Росія зайняла правобережні українські землі, назва «Малоросія» поширилась і на ці території.

Першим кроком на шляху обмеження автономії України було запровадження при гетьмані І. Скоропадському наглядача в особі царського резидента. Він повинен був контролювати дії гетьманського уряду, все політичне життя України.

Столицю України було перенесено з Батурина до Глухова, ближче до російських кордонів. З власної руки Петра І, без затвердження гетьманом призначались полковники, причому з-поміж росіян чи інших іноземців. Було обмежено видання книг, а з 1721 р. Києво-Печерській і Чернігівській друкарням заборонялось друкувати всі інші книги, крім церковних, та й ті мали бути наближені до російських норм, з 1719 р. весь експорт товарів з України йшов через Ригу та Архангельск під російським контролем. Ціни на експортовану українську продукцію встановлював російський уряд.

Наступним кроком у колоніальному наступі царату на Україну було створення 29 квітня 1722 р. Малоросійської Колегії з шести царських офіцерів на чолі з Вельяминовим. І хоч І. Скоропадський рішуче протестував, Колегія здійснювала всю судову, фінансову й адміністративну владу на Лівобережній Україні. Після смерті І. Скоропадського (1722 р.) у відповідності з наказом царського уряду на керівні посади призначались росіяни, податки з України йшли в царську скарбницю.

У 1722 р. наказним гетьманом Лівобережжя став чернігівський полковник Павло Полуботок (1722–1724). Між ним і головою Малоросійської Колегії почалася боротьба. Полуботок відмовлявся коритися Колегії і створював нові форми гетьманської адміністрації, спробував здійснити судову реформу, яка гарантувала б права козацтва і селянства. Проте домагання П. Полуботка і старшини відновити права Гетьманщини і розпустити Малоросійську Колегію розгнівали царя і він збільшив повноваження Колегії. Полуботка і авторів петицій до царя було викликано до Санкт-Петербурга та ув'язнено. 27 грудня 1724 р., не витримавши тяжких випробувань, гетьман П. Полуботок помер у Петропавлівській в'язниці. Такий був трагічний кінець останнього безпосереднього спадкоємця І. Мазепи [5, 408].

У народній пам'яті П. Полуботок залишився зразком героя-мученика, який у період загального занепаду національної гідності кинув звинувачення в обличчя російського сатрапа. Збереглася легенда про те, що перед смертю Полуботка Петро І прийшов до нього в тюрму і просив вибачення за кривди. Тоді гетьман сказав: «За невинне страждання моє і моїх земляків будемо судитися з спільного й нелицемірного судді, Бога нашого; скоро станемо перед ним, і він розсудить «Петра з Павлом».

Після смерті Петра І у 1725 р. було пригальмовано процес цілковитої ліквідації автономії України. Готуючись до війни з Туреччиною й на-

магаючись якось втихомирити українців (у Туреччині перебував тоді П. Орлик і вів переговори з Францією та запорожцями), Московський уряд дозволив обрання нового гетьмана. Ним став миргородський полковник Данило Апостол (1727–1734).

Дипломатичні та політичні права нового гетьмана були обмежені. У 1728 р. було затверджено конституцію Гетьманщини (так звані «Рішительні Пункти»), де значно обкрадалась українська автономія. До генерального суду входили росіяни, що призначались російським урядом, для фінансових оправ поряд з українським призначався російський підскарбій. Запорозька Січ, звільнена в 1734 р. з-під татарської залежності, підлягала російській команді, а не українському гетьманові. Хоч обсяг української автономії став дуже малим, все-таки і в цих межах Данило Апостол шукав можливості для організації державного життя, він відновив право призначати генеральну старшину та полковників; значно зменшив кількість росіян в адміністрації, підпорядкував собі Київ, обмежив до шести число російських полків на Україні. Тим самим Апостол затримав процес інтеграції Гетьманщини у структуру Російської імперії [4, 185].

Після смерті Данила Апостола імператриця Анна Іванівна заборонила вибори нового гетьмана і утворила так зване Правління Гетьманського уряду (1734–1750). Перший голова нової інституції князь Олексій Шаховський отримав таємні інструкції поширювати думку про неефективність гетьманського правління та переконати українців, що їм буде вигідніше зліквідувати Гетьманщину. Російська влада не рахувалася з місцевими законами і звичаями, намагалася знищити місцеве самоврядування.

Під час царювання Єлизавети Петрівни, таємно повінчаної з українським козаком Олексієм Розумовським, на Україні було відновлено гетьманство. Олексій переконав імператрицю розпустити Правління Гетьманського уряду і відновити на чолі з його молодшим братом Кирилом Розумовським гетьманат (1750–1764).

Останньому українському гетьманові К. Розумовському вдалося дещо розширити автономію України, Завідування її справами і зносили з нею були передані з Сенату до Колегії закордонних справ, Запорожжя і Київ знову підпорядковано гетьманові. В 1754 р. було скасовано мито на ввезення і вивезення товарів, головне джерело прибутків гетьманату. Проведено деякі реформи у війську, суді, чимало прав надано старшині [6, 369–370].

Новий гетьман більшу частину часу проводив у Петербурзі як президент Академії наук та відіграв велику роль при царському дворі та в уряді. На час його відсутності Україною управляла старшина, що перетворилася, подібно до Польщі, у спадкову великоземельну шляхту.

Коли в 1762 р. у Росії до влади прийшла Катерина II, Розумовський повернувся на Україну. Він зібрав у Глухові старшинську Раду, де було ухвалено петицію до імператриці з проханням відновити права Гетьманщини, дозволити скликання українського шляхетського сейму на польський зразок. К. Розумовський просив також встановити спадковість гетьманства для свого роду.

Однак Катерина II за порадою доглядача в українських справах Г. Теплова відхилила просьби гетьманського уряду. Натомість 10 листопада 1764 р. вийшов «Маніфест до малоросійського народу» про увільнення К. Розумовського від гетьманства. Про обрання нового гетьмана не згадувалося [6, 371].

Проводячи політику централізму, російська імператриця Катерина II вирішила покласти край автономії України. У 1764 р. відновлено Малоросійську Колегію на чолі з генерал-губернатором графом П. Рум'янцевим.

Голова Колегії П. Рум'янець почав неухильну ліквідацію української автономії. Він здійснив статистичний опис України, що стан основою для нової системи оподаткування. Замість натурального податку завів грошовий, спочатку від двору, пізніше — від душі. У 1781 р. знищено полковий адміністративний устрій України і Гетьманщину поділено на три намісництва (губернії): Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське, що разом утворили Малоросійське генерал-губернаторство. Частина українських земель відійшла до Новоросійської губернії. Царський уряд скасував полковий устрій на Слобожанщині. Її територія стала Слобідсько-Українською губернією. В усіх губерніях замість українських заведено російські адміністративні та податкові установи. У 1783 р. на Україні введено загальне кріпацтво, селян прикріплено до землі. Забрано землі від української церкви, закрито багато монастирів, завдано удару тим культурним установам, якими опікувалася церква.

В інструкції генерал-прокуророві Сенату В'яземському Катерина II висловила свої наміри щодо України й інших автономних провінцій Росії так: мовляв, їх «треба легкими способами привести до того, щоб вони обмосковилися і перестали

дивитися на Росію, як вовки». Політична настанова Катерини II пішла по лінії політики Петра I, про яку так вдало висловився Т. Г. Шевченко: «... це той Первий, що розпинав неньку Україну, а Вторая доконала вдову-сиротину».

Особливо непокоїло Російську імперію існування Запорозької Січі, де налічувалось майже 20 тис. козаків. 4 червня 1775 р. російські війська під командуванням генерала Текелі несподівано оточили Запорозьку Січ. Перевага російських сил була безперечна, і запорожці мусили здатись без бою. Лише невеликій частині козаків вдалося втекти за Дунай [2, 149–150].

За наказом Катерини II і генерала Текелі почалось руйнування Січі та арешти запорозької старшини. Останнього кошового П.Калнишевського було заслано до Соловецького монастиря, де він дожив до глибокої старості. Кошовий суддя Головатий і писар Глоба були вислані до Тобольська. Було арештовано ще багато старшини, яка противилась загарбанню запорозьких земель росіянами. Майно старшини та заможних козаків конфіскували. Запорозька Січ перестала існувати. Зруйнування Запорозької Січі було справжньою катастрофою для України. З нею загинула сила, яка понад три століття захищала українські землі від ворогів. Запорожжя було й тією силою, яка стримувала процес закріпачення

селян по всій Україні. Тут збиралися втікачі від поневолення і переслідування, і кожний знаходив захист і волю. Із зруйнуванням Запорозької Січі впала остання твердиня українських традицій, української державності.

Підводячи підсумок політичного становища Гетьманщини наприкінці XVII — XVIII ст., слід зазначити, що цей період був досить складним для української державності. Постійний наступ царату на автономні права Гетьманщини, слабкість влади, брак політичного зрілості мас і державної свідомості старшини призвели до ліквідації Гетьманщини. Проте цей період української історії мав значний вплив на наступні покоління, що боролися за національну незалежність України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.2. — К.: Либідь, 1992. — 608 с.
2. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. — Львів: Світ, 1996. — 488 с.
3. Крип'якевич І.П. Історія України. — Львів: Світ, 1990. — 520 с.
4. Бойко О.Д. Історія України. — К.: Академвидав, 2008. — 688 с.
5. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. — Львів: Світ, 1991. — 576 с.
6. Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани України. — Харків: Фоліо, 2008. — 415 с.